

תוכן הענינים

עיון ביצירתו של ש"י עגנון

עמוד	
113	צביון הלשון ב"אגדת הסופר" — זושא שפירא
121	"עם כניסת היום" לש"י עגנון — יעקב בהט
128	דרכי עיצוב הגיבור ב"תמול שלשום" — חביבה יונאי
135	שינויים בלשונו של עגנון בנוסחי "תמול שלשום" — ד"ר יעקב מנצור
143	דמות הילד בכמה מסיפורי עגנון — נחמה ניר
147	למהות השתיקה של גבורי עגנון — דב לנדאו
152	הדים למאורעות הזמן ביצירת ש"י עגנון — יוסף שה-לבן
155	מדרש-עגנון — ישראל מ. תא-שמע
163	מעשה במטרוניטא אחת — דינה שטרן

דרכי הוראה בסיפורי ש"י עגנון

172	ש"י עגנון בביה"ס היסודי — מאיר וייל
179	יצירות עגנון בביה"ס התיכון — אשר א. ריבלין
186	העמקה בלשון סיפורי עגנון — יונה פרנקל
	מגמות בביקורת על יצירת ש"י עגנון ומשמעותן
195	להוראת יצירותיו — יהודה פרידלנדר
199	הוראת הסיפור "פרנהיים" לעגנון — מלכה שקד
207	עגנון ושיגרת הוראת הספרות — מאיר ארליך וצבי אביאל

החינוך בתפוצות

213	על חינוך יהודי והזדהות קבוצתית — ד"ר ליאון ס. פרץ
218	אשליות? ... — דוד הרדן
222	שעות מיפנה בחינוך היהודי בבואינוס-איירס — נפתלי יעקב הבר
224	ארץ-ישראל בתקופת המקרא

סקירת ספרים

	מורה לתניך קורא בספרה של ד"ר נחמה לייבוביץ "עיונים בספר בראשית" / אהובה רון ;
	ידע-עם של עדות המזרח / דוד בנבישתי ; אמיתו של איש החינוך / ירון פולני ;
227	"דיני חינוך" לרות סטנר / דוד אלוני

היצירים בחוברת, מעשה ידי דן ארנוג, הועתקו מספרן של ח. נמליך וד"ר צ. דנין
 "אצותיים בישראל", הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה. ברשות המחברות, ועל כן נתונה
 להן תודת המערכת.

שינויים בלשונו של עגנון בנוסחי, תמול שלשום¹

תש"א = „עורו של בלק“, קובץ הוצאת שוקן לדברי ספרות, תל-אביב תש"א. עמ' 66—14.

תש"ד = „ראשית הדברים“, לוח הארץ לשנת תש"ה, תל-אביב. עמ' 148—127.

תש"ה = „בבית הצייר“, לוח הארץ לשנת תש"ו, תל-אביב. עמ' 160—153.

תש"ה/1 = „הווילון שמתח האומן“, הארץ, כ"ט באלול תש"ה (7.9.1945). עמ' 9.

תש"ו = „תמול שלשום“, כל סיפוריו של ש"י עגנון, כרך ט', תש"ו.

במהדורות הבאות נכלל הסיפור „תמול שלשום“ בכרך ה' של כל סיפוריו, אך שינויים של ממש לא חלו בו, אף לא בסידור העמודים והשורות. רק שינויים מעטים בכתיב יש, באות יתירה או באות חסרה, ורוב השינויים שיבושי דפוס הם שניתוספו בו. אף שינויי הכתיב המעטים ספק הוא אם כולם מידי הסופר יצאו או שמא גם הם מידי הסדר. כיון שכך, ראיתי את מהדורת תש"ו עיקר, ובה דנתי כאן.

לפני זאת „תמול שלשום“ בשנת תש"ו נתפרסמו ממנו, מלבד הנ"ל, עוד שני פרקים: „ימי רצון“ (הארץ, כ"ו במרחשוון תש"ו, 2.11.1945), ו„בקלוב הפועלים“ (הארץ, ד' בכסלו תש"ו, 9.11.1945), אולם כיון ששבוע שבועיים לאחר מכן כבר הופיע הספר „תמול שלשום“, יש להניח שאותם הפרקים הועתקו מתוך הספר לאחר שנדפס (בייחוד שהם מתוך הספר הראשון של תמול שלשום), ואין לראות בהם נוסח קודם לתמול שלשום⁴.

כל מראה מקום מתוך נוסחי תמול שלשום מסומן במאמר זה בקיצור הנ"ל, אחריו נרשם מספר העמוד ואחריו ציון שלישי העמוד. כל עמוד חולק לשלושה שלישים⁵, ואלה צוינו באותיות: א (= שלישי

לשונו של ש"י עגנון אינה אחת בכל התקופות. המתבונן בנסחים השונים של אותו סיפור מוצא שינויים רבים בלשונו. לא הרי נוסח תרע"ב של „והיה העקוב למישור“ כהרי נוסח תרע"ט, ואין צריך לומר נוסח תשי"ג². השינויים, ששינה הסופר בלשונו ובסגנונו ממהדורה למהדורה מאל-פים הם ביותר ועשויים לעניין כל העוסק בלשונו העברית של ימינו. אלא שיותר משהם באים ללמד על התפתחותה של לשונו בששים השנים האחרונות, משקפים הם את לבטיו של הסופר בתקופותיו השונות ואת דרכו המיוחדת בלשונו.

מאמר זה, הדין בשינויים שנעשו בנסחים השונים של „תמול שלשום“, מקיף תקופה קצרה יחסית — 12 שנה (משנת תרצ"ד עד תש"ו). אף החומר אינו רב, כי לאמתו של דבר אין נסחים אלה אלא פרקים בודדים שפרסם הסופר בכתיב עת שונים וכללם אחר כך בסיפורו „תמול שלשום“. עם כל זאת לא מעטים השינויים שחלו בלשונו, ויש בהם כדי לרמוז על מגמת לשונו של הסופר באותן השנים.

הנסחים, שנדון בהם במאמר זה, יזכרו כאן בקיצורים הבאים³:

תרצ"ד — „תחילתו של יצחק“, ספר השנה של ארץ ישראל לשנת תרצ"ד (העורך: פ' לחובר), תל-אביב, עמ' 21—32.

תרצ"ה = „בלק“, ספר השנה של ארץ-ישראל לשנת תרצ"ה (העורך: אשר ברש), תל-אביב. עמ' 11—24.

תרצ"ו = „יום אחד“, דבר, מוסף לשבתות ולחגים, כרך י"א, חוברת י"ז (בטעות נדפס שם: י"ט), י"ב באדר תרצ"ו (6.3.1936). עמ' 2—3.

יצחק ולא מצאה בו ענין (תרצ"ד 27א) < פעמים הרבה פגעה סוגיה בגליצאי זה והיתה תמיהה מה ראה רבינוביץ שמקרבו כל כך (תש"ו 197ג); מטיילים ביחד (תרצ"ד 27ב) < מטיילים כאחד (תש"ו 123ב); אף סוגיה נשקה ליצחק (תרצ"ד 28ב) < נשקתו ליצחק (תש"ו 127ג); ברוך השם שיש לי טביעת עין (תרצ"ו 2 טור 2) < תהילה לאל חי יש לי טביעות עין (תש"ו 345ג); פירוש הדברים (תש"א 23ג) < פירושה של דב-רים (תש"ו 292ב); היו יוצאים כנגדו באבנים, יצאו כנגדו בדברים (תש"א 32א) < יוצאים עליו באבנים, באו עליו בעלילות (תש"ו 459ב); גערה בחורה ביקשה להינשא לו (תש"א 49ג) < ריבה אחת שנתרצתה להינשא לו (תש"ו 568ב); מאה שערים חסרה לי (תש"א 51א) < מאה שע-רים אני חסר (תש"ו 572א); גפח גשמתו (תש"א 54ב) < פלט גפשו (תש"ו 577ג); גדמה לו שאינו ישן (תש"א 56א) < דומה להם שאינם ישנים (תש"ו 580א); ולא עשו לעופות כלום, ולא שמע על הכלב כלום (תש"א 56ג, 63א) < ולא עשו לעופות ולא כלום, ולא שמע על הכלב ולא כלום (תש"ו 580ב, 590ב).

אף בחילוף צורות יש לעתים התרחקות מלשון ימינו: נאה וחסידה (תרצ"ד 26ג) < צנועה וחסודה (תש"ו 90א); כשכל העיר מפסיקה משאה ומתנה (תרצ"ד 30ב) < מפסקת (תש"ו 261א); ורגליו כועסות (תש"א 15א) < ורגליו כעוסות (תש"ו 276ב); נתעורר בלק (תש"א 29ג) < נייער בלק (תש"ו 308ב); היה בלק שוחק (תש"א 37ג) < היה בלק משחק (תש"ו 470א. תן דעתך, כי „משחק“ כאן הוא ניגוד ל„בוכה“); גשבה רוח צפונית (תש"א 55ב) < גישה רוח צפו-נית (תש"ו 578ג. אפשר שכאן שינוי כתיב בלבד)⁸.

המרת השם „שעון“ (תרצ"ה 13ב = תש"א 16א) ב„בעל שעות“ (תש"ו 279א) לא נראה כי געשתה כדי להימנע משימוש במלה המחודשת „שעון“, שהרי במקומות אחרים בנוסח תש"ו מצינו „שעון, שעונים“ (23א, 363ג). אפשר שכאן טעם אחר לשינוי. כיון שהדברים מוסבים שם לכלב, העדיף הסופר שלא לשים בפיו את שמו

ראשון), ב (= שליש שני), ג (= שליש שלישי). כגון: 33 = עמוד 3, שליש שני. החלוקה לשלישים היא על פי אומדן ולא בדיוק מתימטי.

הסימן < מורה על שינוי שחל ממהדורה למהדורה. הסימן = מורה שהנוסח בשתי המהדורות שווה.

אוצר המלים והצורות

המתבונן בנסחים השונים של תמול שלשום מגלה, כי בשינויים רבים ששינה המחבר ממהדורה למהדורה נראית התרחקות מן הלשון העברית הסטנדרטית של ימינו, אם כי לא בכלום. אך אולי יותר משיש כאן כוונה להתרחק מלשון ימינו, יש כאן רצון להתקרב ללשון המקורות, בייחוד ללשון חז"ל.

השינויים באוצר המלים והביטויים המובאים להלן עשויים להמחיש זאת. כגון המרת פועל שכיח בימינו בפועל ששכיח פחות לאותה משמעות: ואחז את ידו (תרצ"ו 2 טור 2) < ונטל ידו (תש"ו 345ג); והיה מדבר עם יצחק (תרצ"ו 2 טור 2) < והתחיל מספר עם יצחק (תש"ו 347א); שהיה יושב ותוהה (תש"א 18ב) < תוהה ובוהה (תש"ו 283ג); וריח נדף, התחיל נודף (תש"א 48ב, 49א) < היה מפעפע, התחיל מפעפע (תש"ו 565ג, 566ב); דאג בלויקוף לאלמנתו (תש"ה/1 טור 6) < טרח בשביל אלמנתו (תש"ו 251ג)⁹.

ובשמות: בלויים ומיושנים (תרצ"ו 2 טור 2) < בלויים ומהוהים (תש"ו 345ב); מפני תמהון הלב (תש"א 16א) < מחמת תמהון לבב (תש"ו 278ג); בא לידי מסקנה ששמץ פגם יש בו (תש"א 18ג) < בא לידי דעת ששמץ פסול יש בו (תש"ו 284א); בית המרחץ, גויים, פעמוני גמלים, סגנון הלשון, השגעון (תש"א 23א, 24ב, 29ג, 37א, 52ג) < בית הטבילה, אומות העולם, מצילות הגמלים, תהלוכות הלשון, טירוף הדעת (תש"ו 291א, 298א, 308ג, 469א, 575ג); הקדוש ברוך הוא (תש"ה/1 טור 1, תש"א 28א) < המקום (תש"ו 246ב, 306א).

וכן בצירופים שלמים, בביטויים, בשימוש המלות וכיו"ב: זה בא לחטוף שיחה בענין הקונגרס (תרצ"ד 21ג) < יש באים לדבר (תש"ו 8א); פעמים הרבה ראתה סוגיה צוויירינג את

הסיומת בתנועת a בשמות לא עבריים נהי
 כידוע, לכתבה בא', אך בימינו הנטייה היא ל'
 מא' לה' במלים כמו, "קופסא", "דוגמא"
 עגנון כותב סיומת זו בא' גם בנוסח תי
 אירופא, תלגרמא, גלימא, דוגמא, גזי
 טבא, בוכרא, אוניברסיטא, לירא,
 638, 142ב, 304א, 408א, 112
 457א, 525א, 528א). ולא עוד

ה' ל-א' מגוסח לנוסח: ה
 תבה בתש"א 18ג בה, י
 (מס קנא), אף שער

שמות בסיומת
 לה בה' ואחר חזי
 26ב < אנגל
 136א <
 26ג <
 131ג, 2

אף
 תחילה
 (תרצ"ו)
 ערבוב
 17ג)

אנצא
 אך ה
 י
 להס
 יש

שב
 לא
 אז
 לו
 גו
 כ
 י

של הכלי במדויק: ש' ע'ן. והראיה, לפני כן
 במקום הנוסח, "באותה שעה נשמע קולו של
 ש' ע'ן" (תש"א 16א) נכתב במהדורה יותר מאו-
 הרת: "נשמע פתאום קול כלי מאותם הכ-
 לים שמשיעין על השעות" (תש"ו
 278ג-279א).

גלגולה של ה' הידיעה

עד כמה משתדל עגנון לקרב לשונו ללשון
 חז"ל, נוכחים אנו בגלגולה של ה' הידיעה בצירוף
 מטיפוס, "רחובה של עיר", כפי שהראיתי במאמרי
 שנתפרסם בלשונו, כרך ל', תשכ"ו, עמ' 92-112.
 כידוע, במשיניות שבדפוסים מוצאים אנו, תחו-
 מה של עיר" (גדרים זו ה), "רוחבו של
 שולחן" (מנחות יא, ה) וכד', אף שהדברים
 אמורים על עיר מסויימת ועל שולחן מסויים, ולא
 "תחומה של העיר", "רוחבו של השולחן",
 כפי שמצפים היינו שם. אולם כבר הוכיח חנוך
 ילון⁹, כי "של" זו היתה מחוברת לשם שאחריה
 ומנוקדת בניקודה של ה' הידיעה: תחומה
 שלעיר, רוחבו שלשולחן, ואין כאן אפוא היסור
 של ה' הידיעה.

והנה עגנון נהג תחילה לכתוב צירוף זה בה'
 הידיעה, אחר כך החל להשמיטה, בוודאי משום
 שהיתה רווחת הדעה כי לשון חז"ל דרכה בהש-
 מטת ה' הידיעה¹⁰, ושוב חזר והוסיפה, כשנוכח
 לדעת שלשון חז"ל במקורה אינה משמיטה את
 ה' הידיעה אחרי, "של".

נוסח תש"א נראה שנכתב בתקופת היסור ה'
 הידיעה. צירופים שנכתבו בנוסח שלפניו בה'
 הידיעה, נשמטה מהם ה-ה' בנוסח תש"א: דעתו
 של הכלב, ידו של הצבע (תרצ"ה
 15אג) < דעתו של כלב, ידו של צבע (תש"א
 19א, 23א). ואילו צירופים של נוסח תש"א שבלא
 ה' הידיעה, ניתוספה בהם ה' בנוסח תש"ו, כגון:
 לבם של מורים, פסיעותיו של צובע (תש"א
 33ב, 45א) < לבם של המורים, פסיעותיו של
 הצובע (תש"ו 461ב, 561ב).

שינויי כתיב

אף מכמה צורות כתיב נוכח אתה כי מתר-
 חק עגנון מן המקובל בימינו.

שמי
 ידוע,
 מיד י
 שמשמיט
 סוף המלה
 בתקלתי בה
 ורים בלבד; כ
 ו אעלים מאבי
 יחו של ר' משה עמ
 מר יצחק יחי, נכדת
 זכדתנו תחי, רבקה
 (תש"ו 3546-547א).
 בתעתיקו של כמה מ
 קרבות למקובל בימינו:
 (4) < תה (תש"ו 3347); ט
 (תש"ו 27, 33) < ט
 (3304, 462א).
 השינויים מכתב ה

עזים בלא מספר שכולם שחורים (תש"א 48ב) < שכולן שחורות (תש"ו 565ב). אמנם מצינו „עז“ בזכר (מילון בן-יהודה, ערך „עז“; אבינרי, היכל רש"י ד, עמ' תל"ז), אך המקובל הוא בנקבה.

ומשקפים עשויות בשר מקיפות את עיניו (תש"א 56ב) < ומשקפיים של בשר מכ-סיים את עיניו (תש"ו 580א). נורמטיבית נחש-בים „משקפיים“ לזכר, אך רבים מנקבים אותם, אולי מתוך אנלוגיה לאברים זוגיים, ויש אף הטו-ענים שיש לקבוע מינם נקבה. כגון י לבני דק-דוק הלשון העברית, ירושלים 1958, עמ' קס"ו. וראה י אבינרי, יד הלשון, ערך „מכנסים“.

השם „דרך“ שונה במקום אחד מזכר לנקבה, ובמקום אחד מנקבה לזכר: באיזו דרך רץ (תש"א 57) < באיזה דרך (תש"ו 583ב); דרך ארץ היה בו (תרצ"ה 15ג) < דרך ארץ היתה בו (תש"א 22ג = תש"ו 290ג). כידוע, מצויה „דרך“ בעברית הן בזכר והן בנקבה.

הגיע חצות לילה (תש"א 55ב) < הגיעה חצות לילה (תש"ו 578ג). בנוסח הראשון ההתאמה לסומך; בנוסח השני ההתאמה לנסמך, כדין. אולם יש לציין כי במקומות אחרים, אף בנוסח תש"ו, מוצאים אנו התאמה לסומך דווקא, כגון: עבר חצות לילה (תש"ו 341א). והשווה לשון חז"ל: כיון שהגיע חצות הלילה (סנהד-רין ט"ז ע"א).

מניעת טעות בהבנת הכתוב

מניעת טעות בהבנת הכתוב אף היא אחת הסיבות לשינויים. לדוגמה, שינוי בסדר המלים: שקורין לכל גוי גרמני פרוסי (תש"א 50ג) < שקורין פרוסי לכל גוי גרמני (תש"ו 571ג). הנוסח הראשון הוא דו-משמעי; יכול אתה להבינו: „שקורין לכל גוי — גרמני פרוסי“ או „שקורין לכל גוי גרמני — פרוסי“. הנוסח השני, „שקורין פרוסי לכל גוי גרמני“, אינו מניח מקום לטעות.

כן הוספת „על“ בכתוב הבא נראה שלהבהרה באה: נתכעס השר שהביא לו (תש"א 36ב) < נתכעס השר על שהביא לו (תש"ו 468א). בנוסח הראשון עשוי הקורא לטעות

מן החדר (שם 50ג); ממשרתי הספינה (שם 27א) — מן הספינה (שם 32א). זהו אפוא הטעם שהמיר הסופר „מהמצוות“ ל„מן המצוות“. והש-וזה: מהרעב (תרצ"ד 25ג) — מן הרעב (תש"ו 210ג).

הוספת „את“ לפני מושא בה' הידיעה אפשר לראותה כתיקון לכיוון הנורמטיבי: לכתוב האמת (תרצ"ד 27ב) < את האמת (תש"ו 123ב); נתן לו הזהוב (תש"א 36ב) < את הזהוב (תש"ו 468א).

לפני מושא בצירוף כינוי מצינו לעתים הוספת „את“ ולעתים השמטתה, אך יתירה ההוספה על ההשמטה. עניין זה נידון בספרי בפרק מיוחד, ואכמ"ל.

שינויו של הצירוף „בין כך לכך“ ל„בין כך“ הוא דווקא בניגוד לדרישת הנורמטיביות (כפי שאנו מוצאים אותה, למשל, אצל בהט ורון, ודיק, עמ' 169); בין כך לכך תפסו את מקומו (תש"ד 146ג) < בין כך תפסו הם את מקומו (תש"ו 37ג).

ההתאמה במין ובמספר

השינויים בהתאמת המין והמספר — מהם שינוי התאמה לחוסר התאמה דווקא: זה הגן שנעשה בו ישועה (תרצ"ד 27ב) < זה הגן שנעשה בו ישועה (תש"ו 126ב). פועל סביל בא לא אחת בעגנון ביחיד זכר ויהא מינו ומספרו של הנושא אשר יהא: נגלה עליהם בריה שפלה (תש"ו 289ג), לא ניכר ירקרקותם (שם 302ב), נשמע פתאום צריחת הרכבת (שם 160ב). אפשר לראות פועל זה כפועל סתמי. תופעה זו מצויה כידוע בלשון המקרא, כגון: ויגד לרבקה את דברי עשו (בראשית כז 42). כלטון ימינו מסופקני אם יש מי שחושב שימוש זה לנורמטיבי.

השינויים האחרים בהתאמה — רובם תיקון הם שתיקן המחבר לפי הנורמטיבי: מהותו הראשון (תרצ"ה 20ב = תש"א 27ג) < מהותו הראשונה (תש"ו 305ב). בלשון התיבוני, למשל, מצויה התופעה של זיכור שמות שבסיומת „ת“. בימינו מקובל להש-תמש בהם בנקבה בלבד.

הוא לעניים וכו' (תש"א 14א) < כי הבית קודש לעניים לא ימכר ולא יגאל, עד ביאת הגו-אל (תש"ו 274ב); נטלו כל מה שמצאו והת-חילו מזרקים בו, שינים תותבות והגורות שקוש-רין בהן את השבר ואלונטיות לחות ושאר כלים מלוכלכים שאין לעמוד מפני ריחם (תש"א 22ב) < שינים תותבות וחגורות של שבר, אלונטיות לחות וכלי גבר, כל אשר מצא איש, מאשר בא אל כפו, זרק בו חיש, בחמת אפו. פוזמקאות ואנפילאות אשר לא נס ליחן, שאין אתה יכול לעמוד מפני ריחן (תש"ו 289ב).

דבריו של בלק המובאים בתמול שלושום תש"ו בחרוזים ובמליצה אינם בנוסח תש"א. השווה, למשל, תש"ו 287א, 288ג-289א, 309ג-310א לעומת תש"א 22ב, 30ב.

לשון נופל על לשון

אף לשון נופל על לשון ניתוסף הרבה בנוסח תש"ו. במובאה שלהלן רואים אנו כיצד משפט קצר של נוסח קודם הורחב בנוסח תש"ו והוכנסו בו משחקי מלים: עיר גדולה יפו (תרצ"ד 27א) < יפו יפת ימים עיר קדומים. יפת בן נח בנה אותה וקרא שמו עליה. אבל מכל יפייפותו של יפת לא נשתייר בה (תש"ו 98א).

כל המעיין בתמול שלושום תש"ו מגלה הרבה משחקי מלים כגון אלה, למשל: ופרקמטיא פעמים פורעת לעושיה ופעמים מביאה פורעות על עושיה (תש"ו 10א. אף „פרקמטיא“ ה„פעמים“ במשחק המלים); בגדיו בגדו בו... ומנע-לים שברגליו רגלו בו (10ג); הרכבת הגי-עה לקראקא, כרכא דכולה ביה (20ב); כחלחולת חמימה מחלחלת בחל-לה של העיר (26א); אורו של ים מביא אותו לידי תיאבון יותר מכל הימים שהיה ביבשה (35א); שמוציאים ממנו את דמו בלי-לה כבעליהם שמוציא ממנו דמיו ביום (41ב); שרויה על לבו כמצה שרויה (42א); אותם שהארץ אוכלת אותם (45ג); ומי שלא היתה פרוטה בידו ממילא היה פטור (46א); וידו פרוסה לפרוס לחמו (59ג);

ולסבור כי „שהביא“ פסוק זיקה הוא לשם שלפניו¹⁴.

ההקבלה והחריזה

בין השינויים הבולטים בסגנונו של תמול שלושום, נוסח תש"ו לעומת נסחיו הקודמים יש למנות את ההקבלה ואת החריזה.

השווה, למשל, מניית דברים בשני נסחים: ואין אנו יודעים היכן נתיישב תחילה, אם בבית הכנסת אורחים של הצרפתים או אצל הארמנים או אצל היוונים או אצל הכרשים או אצל הסורים או אצל הפרוטסטנטים או אצל הקטו-לים או אצל הקופטים (תש"א 18א) < אין ידוע היכן נתיישב תחילה, אם אצל היוונים האורתו-דוכסים, או אצל היוונים הקתולים. אם אצל הארמינים הגריגוריאנים או אצל הארמינים הק-תולים. אם אצל הסורים או אצל המרונים, אם אצל הקופטים או אצל החבשים. אם אצל הפרנציסקנים או במנזרים אחרים. אם אצל הפרסביטראנים או אצל הלותרנים (תש"ו 283ב). בנוסח ראשון רואה אתה מנייה סתם „או“ ובלא פיסוק כלשהו; בנוסח תש"ו מסודרים השמות בקבוצות של שניים שניים במלים „אם... או“, אף פסיקים ונקודות ניתוספו לחלוקת הקבוצות.

יש ששינה הסופר סדרם של הדברים וניסוחם כדי שתיווצר חריזה: לא נראה שם לא חנווני ולא קונה, לא גבאי צדקה ולא נשים צדקניות, לא מוכרי כעכים ורקיקים וחרצנים ולא מבשלי תבשילים, לא מצחצחי געלים ולא מזכי הרבים ומחפשי חטאים ולא שמשי הכוללים ולא מנשקי מזוזות ומחזרי פתחים, לא ספרדים ולא אשכנזים (תש"א 57א) < לא נראה לא רוכל ולא סותר, לא קונה ולא מוכר, לא נושאי כעכים ומוכרי חרצנים, לא מבשלי תבשילין ועושי מע-דנים, לא מוזגי משקאות, ולא עושי נפ-לאות, לא גבאי צדקה או סתם גבאים, לא לוחשי לחישות ומחפשי חטאים, לא מנשקי מזוזות ומחזרי פתחים, לא שד"רים ולא משולחים (תש"ו 581ג).

כן ניתוספו חרוזים במקומות שונים בנוסח תש"ו, כגון: שבית זה לא ימכר ולא יגאל, קודש

18ב) < אפשר ישראל אכזרים ועשו וישמעאל רחמנים (תש״ו 284א).

או שלגבי אלו מומי מום ולגבי אלו אינו מום (תרצ״ה 15א) < או מפני שמה שלגבי ישראל מום לגבי עשו וישמעאל אינו מום (תש״א 18ג) < או אפשר מום שבו לגבי ישראל מום, לגבי אחרים אינו מום (תש״ו 284ב).

ולא הספיקו להזכיר שמות הספרים שמהם העתיקו דבריהם (תרצ״ה 15ב) < ולא הספיקו להזכיר שמות הספרים ומחבריהם שאת דבריהם העתיקו (תש״א 22ב) < ולא הספיקו להזכיר את הספרים, שהעתיקו מהם דברים (תש״ו 290א. כאן גם חריזה; ראה לעיל).

כל מי שרואה אותי יודע את האמת שבי, ואני עצמי בעל האמת איני יודע מהי (תרצ״ה 16א) < ואני בעל האמת בעצמו איני יודע אמת זו מהי (תש״א 23ב) < ואני בעל האמת עצמה איני יודע מהי (תש״ו 291ב).

נטל זוג משקפים והרכיבן על עיניו (תרצ״ה 16ב) < נטל זוג משקפים והרכיבן על חוטמו (תש״א 23ב) < נטל זוג משקפים וזיווגם לעיניו (תש״ו 291ג. כאן בחר בלשון נופל על לשון; השווה לעיל).

גלגולי פסוקים אלה דיים ללמדנו עד כמה עגנון הופך בה בלשונו והופך בה, ותנועת תמיד בה. אמנם ביחס לשאר הנסחים, שנבדקו כאן, תמול שלשום תש״ו הוא הנוסח האחרון, אך מי יודע מה צופן העתיד; ועוד הזון למועד.

שצריכין לחוש למה שהבריות חוששין (85ב); יסורים מכווערים לא עכרו או-תו, נגעי בני אדם לא פגעו בו (90א); כתות כתות שמכתות את הארץ (104ב); הרחיב לו המקום ולא הספיק לו מקומו (192א); ומי שלא חש לעניים חשש לעצמו (199א); כמה שאתה מפשפש בה אין אתה מוצא בה פשפש (204ג); וה-ממונים שאומרים עליהם שרוב הממון משתייר בידם (231ב); פתי שנתפתה בשביל פיתה של פתיה (255א); עכשיו נזדלזל וויזל ואדם אין זוכר את אד״ם, ואף את גורדון גרדו מלבם, וכל פה פועה לית מאן דפליג, שאין משורר כביאליק (256א); לא אתן עלי עול בעל (366א); שאם יבוא חכם אחר ויאמר כך אני מקובל, נאמר לו כדברי בלק הכלב שמעת (473א); ומקצת עזרה מצאו בחברת עזרא (499ב); החג עבר וערבה כל שמחה (557ב).

לבטי ניסוח

עד כמה מקפיד עגנון בלשונו ומדקדק בכל תג ותג, יכולים אנו לראות מהתלבטויותיו בניסוח פסוקיו, כגון:

אפשר ישראל אכזרים ועשו וישמעאל נעשו רחמנים (תרצ״ה 14ג) < אפשר ישראל נהפכו אכזרים ועשו וישמעאל נעשו רחמנים (תש״א

הערות

1. בין כך ובין כך רק בשני שינויים נתקלתי. ב„ימי רצון” נכתב: „החצילים המטוגנים בשמן ורו-טב של עגבניות”, ואילו בתמול שלשום תש״ו 79ב: „בשמן וברוטב”. אפשר שהשמטת ב’ אינה אלא טעות דפוס. ב„בקלוב הפועלים” נכתב: „אותו לילה פשוט היה”, ואילו בתמול שלשום 106ב: „אותו לילה ליל פשוט היה”. אף כאן ייתכן כי בעיתון נשמטה „ליל” בטעות.

1. מאמר זה הוא פרק מתוך ספר על לשונו של ש״י עגנון, העומד לצאת לאור בקרוב.
2. י. בהט, ברונגו בנסחים השונים של סיפור זה (בספרו „ש״י עגנון, חיים הזו — עיוני מקרא”, חיפה תשכ״ב), הצביע על הבדלים שבתוכן בלבד.
3. אני מכיע בזה את תודתי לפרופ’ א. בנד, מאוני-ברסיטת קליפורניה, שהואיל לשלוח לי רשימה זו של נוסחי „תמול שלשום”.

5. חלוקת העמוד לשלישים לא נעשתה בקטעים שנדפסו ב„דבר“ (תרצ"ו) וב„הארץ“ (תש"ה/1).
6. אמנם בשינוי הבא נראית התקרבות ללשון ימינו: ל ט מ ו ן את מחשבותי (תש"ה 159) < ל ה ס ת י ר את מחשבותי (תש"ו 1216).
7. במקומות מעטים בלבד יש בשינוי התקרבות למקובל בימינו, כגון: המתן ק מ ע ה ואקום (תרצ"ו 2 טור 2) < המתן ק צ ת ואעמוד (תש"ו 1345).
8. אמנם בכמה שינויי בניין נראית לעתים דווקא התקדבות למקובל בימינו: נשתברו הקדירות (תרצ"ה 19) < נשברו (תש"א 126 = תש"ו 1303); נתמאסה עליו ישיבתו (תש"א 124) < נמאסה ישיבתו עמהם (תש"ו 1298); מקברים (תש"ה/1 טור 3) < קוברים (תש"ו 1248).
9. לשוננו כ"ד, עמ' 16 ואילך; מבוא לניקוד המשנה, ירושלים 1964, עמ' 26—27.
10. כך קבע למשל מ"צ סגל (דקדוק לשון המשנה, ירושלים תרצ"ו, § 373), שהשם שאחרי „של“ בא במשנית לעולם בלא ה' הידיעה.
11. ראה זיכרונות האקדמיה ללשון העברית ז-ח, תש"ך-תשכ"א, עמ' 151.
12. מדובר כאן על עזים; גדי הוא וילד העז, ואילו טלה וילד הכבשים הוא. ראה מ. סתוי, גלויות וסתומות בלשון, תשכ"א, עמ' 103; ובמאמרו „שה וגדי“, לשוננו לעם י"ד עמ' 172—174.
13. במקומות אחרים במהדורת תש"ו מצינו גם „מן... ומן“, כגון: נפטר יצחק מאביו ומאחיו ומאח-יותיו ומשאר כל קרוביו (תש"ו 11ב), וכן 11ג, 17ב, 17א, 154ג, 86א; וגם „מן... ו“, כגון: השחי-רו מפיה עשן ואבק פחמים (138ב), וכן 151ג, 109ב, 154ג, 202א.
14. אמנם בשני הכתובים הבאים מוצאים אנו שבוה ניתוספה „על“ לפני „ש-“ ובוה נשמטה: והיה שוחק על עצמו שהאמין בהן (תש"א 19א) < ושוחק על עצמו על שהאמין בהן (תש"ו 1284); תמיהה אני עלי על שבאתי לכאן (תרצ"ד 128) < תמיהה אני על עצמי שבאתי לכאן (תש"ו 127ב). אלא שכאן נראה כי הסרונה של „על“ אינו עשוי להטעות.

